

О. М. Янкул

ВНЕСОК ПРОТОІЄРЕЯ МИКОЛИ (ЛАШЕНКОВА) В ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ХАРКІВЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ ЙОГО ПУБЛІКАЦІЙ У «ХАРКІВСЬКОМУ ЗБІРНИКУ» (1887–1898 РР.))¹

Харківщина багата на видатних діячів, які займалися дослідженням регіону. Одним з них був протоієрей Микола (у миру – Микола Олексійович Лашенков, 1829–1896) – історик церкви, уродженець Ізюмщини, с. Гаврилівка (нині – Ізюмського району). Він був настоятелем Троїцької церкви у Харкові, входив до складу духовної консисторії. Окрім духовних справ, активно займався дослідницькою діяльністю, про що свідчить його членство у Харківському губернському статистичному комітеті та Харківському історико-філологічному товаристві [2, с. 282].

У даній статті ми розглянемо публікації протоієрея у «Харківському збірнику» і спробуємо визначити і проаналізувати коло питань, яке він висвітлював у своїх працях у даному виданні.

Здебільшого протоієрей Микола (Лашенков) займався дослідженням історії місцевої церкви та її діячів. У даному випадку нас цікавлять його праці, опубліковані у «Харківському збірнику» – науково-літературному додатку до статистико-інформаційного збірника «Харківський календар». «Збірник» видавався у період з 1887 по 1898 рр. і міщував у себе різноманітні матеріали наукового і науково-популярного характеру (статті, монографії, некрологи тощо). Укладався «Збірник» Харківським губернським статистичним комітетом (ХГСК), за це відповідав його секретар. Започаткований він був, коли цю посаду в комітеті обіймав юрист, історик, етнограф, статистик і громадський діяч П. С. Єфименко (1835–1908). Він виступав укладачем першого тому. У наступні роки його справу продовжили В. І. Касперов (секретар ХГСК у 1888–1892 рр.) та В. В. Іванов (секретар ХГСК у 1893–1903 рр.).

¹ Стаття написана на основі тез доповіді на XXVIII Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання»: Янкул О. М. Внесок протоієрея Миколи (Лашенкова) в дослідження історії Харківщини (на прикладі його публікацій у «Харківському збірнику» (1887–1898 рр.)) // Тези доповідей учасників XXVIII Міжнародної наукової конференції «Слобожанські читання». Харків : Курсор, 2024. С. 46–48.

У цьому виданні публікували свої праці такі відомі дослідники, як історик і громадський діяч Д. І. Багалій (1857–1932), ботанік, географ А. М. Краснов (1862–1915), економіст, статистик і громадський діяч О. О. Русов (1847–1915), етнограф, літературознавець, історик мистецтва та музейний діяч М. Ф. Сумцов (1854–1922) та інші. Серед авторів був і о. Микола (Лашенков). У «Харківському збірнику» він опублікував десять своїх праць, серед яких є як статті, так і монографії, які публікувалися частинами.

Тематично його публікації можна розділити на ті, які стосувалися церковної історії (їх найбільше – 7), і ті, які стосувалися окремих діячів, прямо не пов'язаних з церквою (П. П. Гулак-Артемівський, В. Н. Каразін, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко). Найбільша кількість робіт о. Миколи (Лашенкова) була опублікована у випуску «Харківського збірника» на 1889 р. – шість. В інших було по одній праці (враховуючи частини тих, що були розбиті на кілька випусків). Зазначимо, що за весь час існування збірника, робіт протоієрея не було лише у двох випусках – за 1888 і 1897 р. Це свідчить про те, що його внесок у просвітницьку діяльність викликав довіру Харківського губернського статистичного комітету і вони запрошували його до публікації протягом усього періоду існування видання. Публікації протоієрея у наш час активно використовуються дослідниками для їх розвідок [1; 18 та ін.].

Зокрема, у 1887 р. о. Микола (Лашенков) опублікував розвідку «Василь Назарович Каразін як поміщик села Кручика»; у 1889 р. – праці «Домові церкви в покоях слобідсько-українських дворян-поміщиків», «До біографії Г. Ф. Квітки», «Двохсотріччя Покровського храму Харківського архієрейського дому», «Відвідування Харківського колегіуму Белгородським єпископом Самуїлом Міславським», «Спогади про високопреосвященного Мелетія, архієпископа Харківського»; у 1890 р. – «Пам'яті ректора Харківського університету Петра Петровича Гулак-Артемівського», у 1891 р. – «Високопреосвященний Філарет, архієпископ Харківський, за листами до його друга, валківського поміщика М. М. Романовського (1851–1861)», з продовженням у 1892 р.; у 1893 р. опублікована перша частина його монографії, з продовженням у 1894 і 1895 рр. – «Матеріали до сторіччя Харківської кафедри. Христофор – перший єпископ Слобідсько-Український і Харківський»; у 1896 р. опублікована перша частина ще однієї його монографії, також до сторіччя Харківської кафедри «Аполлос – другий єпископ Слобідсько-Український і Харківський». Її продовження було опубліковане у 1898 р., вже після смерті автора.

Ми не будемо докладно зупинятися на працях «Василь Назарович Каразін як поміщик села Кручика» [3] та «До біографії Г. Ф. Квітки» [9], оскільки вони вже розглядалися у деяких наших попередніх працях [19;

20, с. 163–165]. Натомість звернемо увагу на інші публікації о. Миколи (Лашенкова).

У «Харківському збірнику» за 1889 рік о. Микола (Лашенков) опублікував працю «Домові церкви в покоях слобідсько-українських дворян-поміщиків». Ця стаття складається зі вступної частини та висвітлення історії 15 домових церков на теренах Слобідської України. У вступі пояснюється, для чого дворяни будували такі церкви. Зокрема, автор зазначає:

«Створюючи у своєму родовому маєтку парафіяльний храм, ... власник ... задовольняє цим своєму релігійному почуттю, ... духовним ідеалам, ... витонченому смаку ... виражав своє бажання залишити по собі дітям і онукам залог своєї любові до них і завіт для їхньої молитовної пам'яті про нього. Але у цьому дворяни переслідували не лише свою особисту користь, а мали на увазі й духовне благо своїх селян» [8, 1 розд. паг.] [пер. з рос.]².

Щодо причин влаштування таких церков у своїх маєтках автор пише, що частіше вони створювалися через похилий вік і відповідно неможливість відвідувати парафіяльні церкви часто через велику відстань або ускладнену дорогу до них (це простежується також у історіях тих церков, про які йдеться у публікації). Ще однією причиною могла бути смерть когось з близьких родичів поміщика і такий храм називався на честь янгола померлого. Далі о. Микола (Лашенков) висвітлює історії наступних домових церков: Архидияконо-Стефанівська у с. Білопілья Сумського повіту, Троїцька у слободі Огульцях Валківського повіту, Благовіщенська у с. Рогань Харківського повіту, Вознесенська у с. Басах Сумського повіту, Покровська у с. Основа Харківського повіту, Св. мучениці Любові у слободі Старий Салтів Вовчанського повіту, Григорівська у слободі Бобрік Сумського повіту, Олександро-мученицька у с. Ново-Олександрівка Ізюмського повіту, Різдва у м. Охтирка, Благовіщенська у с. Сонцівка Харківського повіту, Маріїнська у с. Мар'їнському Богодухівського повіту, Петровська у с. Чайковка Вовчанського повіту, Троїцька у слободі Великий Бурлук Вовчанського повіту, Олександро-Невська у с. Богородичному Ізюмського повіту та Пантелеймонівська у м. Слов'янськ [8, 3-34 розд. паг.]. У висвітленні історії домових церков простежується, що вони описані здебільшого за певною схемою: власник маєтку, його звернення з проханням і обґрунтуванням причин для створення домового храму, облаштування і насамкінець подальша доля храму. Очевидно, що автор прагнув до енциклопедичності у викладенні матеріалу.

Інша його праця, опублікована у цьому ж випуску, має назву «Двохсотріччя Покровського храму Харківського архієрейського дому». Це ко-

² Тут і далі – переклад автора.

ротка замітка з описом історії храму. Окремо автор виділяє сюжет про те, що цей храм став місцем сховища чудотворної ікони Озерянської Божої матері у той час, коли інші місця її знаходження (Озерянська пустеля і Курязький монастир) були зачинені [7].

Ще одна праця протоієрея у цьому ж випуску – «Відвідування Харківського колегіуму Белгородським єпископом Самуїлом Міславським». Цей візит відбувся, за свідченням автора, 1769 або у 1770 рр. і у даній праці описана його історія. Серед іншого звертається увага на постать єпископа Самуїла як поціновувача просвітництва, а тому Харківський колегіум очікував на його приїзд зокрема з тим, щоб вирішити деякі нагальні питання: побудова притулку для сиріт духовенства, демонстрація додаткових іноземномовних класів для дворянських дітей тощо. Далі описується урочиста зустріч єпископа в будинку колегіуму і наводяться промови, які були виголошені під час неї. Так, наводиться промова вчителя французького класу І. Паулія, вчителя німецького класу Аммона, дітей дворян з додаткових класів: дворянина Переверзева італійською мовою, дворянина М. Шидловського французькою мовою, дворянина Капустянського німецькою мовою. Після цього єпископ провів іспит учнів на знання новітніх мов, і згодом направив двох з них до одного з німецьких університетів, а також зобов'язав вчителя французької мови оселити у своєму домі чотирьох кращих учнів і безперервно спілкуватися з ними французькою для того, аби вони могли стати помічником вчителя, а потім й вчителями. Також у 1773 р. був добудований будинок для сиріт духовенства завдяки старанням єпископа Самуїла [16]. В цілому варто зазначити, що дана публікація є доволі змістовною і насиченою фактографічним матеріалом, тому представляє інтерес для дослідників історії Харківського колегіуму.

Наступна його праця у цьому ж збірнику присвячена пам'яті архієпископа Харківського і Охтирського Мелетія (Леонтовича) (1784–1840). Основу даної публікації складає переказ записаної автором розповіді старшого фельдшера при клініці Харківського університету у 1838–1839 рр. І. Фіщукова, який описує свої зустрічі з владикою у клініці, коли той відвідував хворих і допомагав їм, а потім переказав свій власний досвід догляду за хворим архієпископом. Ця розповідь цікава перш за все тим, що в ній підкреслюються деякі особисті риси о. Мелетія, його ставлення до людей тощо. Після цього о. Миколою наводиться сюжет про усипальницю, у якій знаходиться труна архієпископа Мелетія, а також інших харківських владик [4].

У «Харківському збірнику» за 1890 р. була опублікована праця о. Миколи, яка присвячена 100-річчю науковця, письменника, поета, педагога, ректора Харківського університету П. П. Гулака-Артемовського (1790–1865). Зокрема, автор зазначає, що у 1890 р. виповнилося 25 років з дня

смерті Петра Петровича, а його біографії на той момент ще не було створено. Власне, і дана публікація про нього також не є біографічною. У ній зустрічаються деякі ключові дати життя, проте у них почасти немає точності (наприклад, зазначається, що ректором він став у 1840-х рр.). Звертається особлива увага на його таланти як поета. Почасти зустрічаються авторські коментарі, позначені астериском та посилання на літературу. Цінним додатком до цього невеликого тексту є два листи до П. П. Гулака-Артемівського. Перший з них належить архієпископу Харківському та Охтирському Інокентію (Борисову) (1800–1857), а другий – архієпископу Полтавському та Переяславському Гедеону (Вишневському) (1797–1849). Ці джерела також супроводжуються авторськими коментарями [15].

З «Харківському збірнику» за 1891 р. розпочався «монографічний» період публікацій о. Миколи у даному виданні. Так, у цьому випуску було опубліковано працю «Високопреосвященний Філарет, архієпископ Харківський, за листами до його друга, валківського поміщика М. М. Романовського (1851–1861)», яка через великий обсяг була розділена на два випуски (наступна частина була видана у 1892 р.). Публікація присвячена 25-річчю з дня смерті Філарета (Гумілевського) (1805–1866) і охоплює період з 1851 по 1861 рр. Ця праця о. Миколи цікава тим, що виглядає більш ґрунтовною і науковою у порівнянні з попередніми публікаціями, які ми розглядали. Вона цілком може вважатися першою монографією, опублікованою автором на сторінках «Харківського збірника». У цій праці подається вже не просто фактографічний матеріал стосовно архієпископа Філарета та М. М. Романовського, а йде певний аналіз їх як особистостей за різними критеріями (наприклад, Філарет характеризується як адміністратор, наставник тощо). Текст має доволі багато цитат з листувань обох не лише між собою, а й з іншими. Подекуди зустрічаються сюжети, які можуть додавати цінності даній публікації (наприклад, про стан справ у Духовній семінарії тощо) [5; 6]. Тексти листів архієпископа Філарета до М. М. Романовського опубліковані по завершенню дослідження у «Харківському збірнику» за 1892 рік [17].

З 1893 по 1898 рр. у «Харківському збірнику» були частинами опубліковані дві монографії о. Миколи, присвячені 100-річчю Харківської кафедри: «Христофор – перший єпископ Слобідсько-Український і Харківський» [12; 13; 14] і «Аполлос – другий єпископ Слобідсько-Український і Харківський» [10; 11]. Ці праці, як і перша монографія, є доволі докладними, з посиланнями на джерела та розлогіми коментарями автора. У них відображені не лише біографічні відомості про даних церковних діячів, а й багато фактів з церковного життя того часу. Зазначимо, що всі ці монографічні твори потребують окремого дослідження.

Таким чином, внесок протоієрея Миколи (Лашенкова) у дослідження місцевої історії (зокрема церковної) є доволі вагомим, оскільки у своїх працях він досліджував різноманітні питання, які до нього не опрацьовувалися або мали інші висновки. Тим самим він заклав основи для подальшого їх вивчення та дискусій. Зазначимо, що більшість цих публікацій мають описовий фактографічний характер. Це відповідало загальній концепції «Харківського збірника», який був розрахований не лише на науковців, а й на більш широкі верстви населення. Тим не менш, багато фактів взято з архівів (здебільшого церковних), що свідчить про доволі кропітку роботу автора над своїми текстами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Денисенко И. Н. Некоторые аспекты исследования подземелий Свято-Покровского монастыря [Электронный ресурс] // Харьков Турист. 2015. URL: <https://xt.ht/xtarticle/0--odzemelya--vyato--okrovskogo-monastyrya---1>
2. Лашенко (Лашенков) Николай Алексеевич // Православная энциклопедия Харьковщины / сост., отв. ред. А. Д. Каплин. Харьков : Майдан, 2009. С. 282–283.
3. Лашенков Н., прот. Василий Назарьевич Каразин, как помещик села Кручика // Харьковский сборник. Вып. 1. Харьков : Типография Губернского правления, 1887. С. 53–64 разд. паг.
4. Лашенков Н., прот. Воспоминание о высокопреосвященном Мелетии, архиепископе Харьковском // Харьковский сборник. Вып. 3. Харьков : Типография Губернского правления, 1889. С. 209–212 разд. паг.
5. Лашенков Н., прот. Высокопреосвященный Филарет, архиепископ Харьковский, по письмам к его другу валковскому помещику Н. Н. Романовскому (1851–1861 г.). К материалам для биографии высокопреосвященного Филарета и на память двадцатипятилетия со дня его кончины (1866–1891 г.) // Харьковский сборник. Вып. 5. Харьков : Типография Губернского правления, 1891. С. 93–172 разд. паг.
6. Лашенков Н., прот. Высокопреосвященный Филарет, архиепископ Харьковский, по письмам к его другу валковскому помещику Н. Н. Романовскому (1851–1861 г.). К материалам для биографии высокопреосвященного Филарета и на память двадцатипятилетия со дня его кончины (1866–1891 г.) (окончание) // Харьковский сборник. Вып. 6. Харьков : Типография Губернского правления, 1891. С. 68–144 разд. паг.
7. Лашенков Н., прот. Двухсотлетие Покровского храма Харьковского архиерейского дома (1689–1889) // Харьковский сборник. Вып. 3. Харьков : Типография Губернского правления, 1889. С. 201–202 разд. паг.

8. Лашенков Н., прот. Домовые церкви в покоях слободско-украинских дворян-помещиков // Харьковский сборник. Вып. 3. Харьков : Типография Губернского правления, 1889. С. 1–34 разд. паг.
9. Лашенков Н., прот. К биографии Г. Ф. Квитки // Харьковский сборник. Вып. 3. Харьков : Типография Губернского правления, 1889. С. 195–200 разд. паг.
10. Лашенков Н., прот. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Аполлос – второй епископ Слободско-Украинский и Харьковский // Харьковский сборник. Вып. 10. Харьков : Типография Губернского правления, 1896. С. 222–258 разд. паг.
11. Лашенков Н., прот. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Аполлос – второй епископ Слободско-Украинский и Харьковский (окончание) // Харьковский сборник. Вып. 12. Харьков : Типография Губернского правления, 1898. С. 9–38 разд. паг.
12. Лашенков Н., прот. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Христофор – первый епископ Слободско-Украинский и Харьковский // Харьковский сборник. Вып. 7. Харьков : Типография Губернского правления, 1893. С. 121–262 разд. паг.
13. Лашенков Н., прот. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Христофор – первый епископ Слободско-Украинский и Харьковский (продолжение) // Харьковский сборник. Вып. 8. Харьков : Типография Губернского правления, 1894. С. 99–170 разд. паг.
14. Лашенков Н., прот. Материалы к столетию Харьковской кафедры. Христофор – первый епископ Слободско-Украинский и Харьковский (окончание) // Харьковский сборник. Вып. 9. Харьков : Типография Губернского правления, 1895. С. 129–200 разд. паг.
15. Лашенков Н., прот. Памяти ректора Харьковского университета Петра Петровича Гулак-Артемовского // Харьковский сборник. Вып. 4. Харьков : Типография Губернского правления, 1890. С. 93–98 разд. паг.
16. Лашенков Н., прот. Посещение Харьковского коллегиума Белгородским епископом Самуилом Миславским // Харьковский сборник. Вып. 3. Харьков : Типография Губернского правления, 1889. С. 203–208 разд. паг.
17. Письма преосвященного Филарета к Н. Н. Романовскому // Харьковский сборник. Вып. 6. Харьков: Типография Губернского правления, 1892. С. 145–185 разд. паг.
18. Сохань С. В. Микола Петров: життя серед книг і рукописів. Монографія. Київ : НБУВ, 2015. 412 с.
19. Янкул О. М. Біографічні матеріали на сторінках «Харьковского сборника» (1887–1898 рр.): історико-джерелознавчий аспект // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 2019. Вип. 56. С. 102–109.
20. Янкул О. М. «Харьковский календарь» (1869–1917 рр.) як історичне та історіографічне джерело: дис. ... докт. філософії, 032 – Історія та археологія [Електронний ресурс]. Харків, 2021. 253 с. URL: <https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/iankul-dysertatsia.pdf>.

Додатки

Відомості про авторів

Редакційна колегія

Зміст